

rial inèdit o poc conegut, i per un complet índex onomàstic final, que no solament enregistra la gran quantitat de noms de persona que surten a les *Cartes sobre el Renaixement*, sinó que també hi afegeix els organismes i els títols d'obres anònimes, de col·leccions i de revistes que hi són esmentats.

Josep MASSOT I MUNTANER
Institut d'Estudis Catalans

ALBERNI, Anna / BADIA, Lola / CIFUENTES, Lluís / FIDORA, Alexander (ed.) (2012): *El saber i les llengües vernacles a l'època de Llull i Eiximenis. Estudis ICREA sobre vernacularització*. Barcelona: PAM, 404 p.

En l'àmbit internacional, diverses disciplines com la filologia, la història social o la història de la ciència fa dècades que dediquen llibres a estudiar el fenomen de les traduccions a l'edat mitjana. Les traduccions són importants des d'un punt de vista literari perquè permeten les adaptacions i les imitacions dels originals que s'admiren i, després, com a conseqüència lògica, l'emulació d'aquests originals (a casa nostra, Bernat Metge hi va excel·lir, tant amb *Lo somni* com amb el *Llibre de Fortuna e Prudència*). Des d'una perspectiva cultural i social, les traduccions són fonamentals perquè contribueixen a la vernacularització del saber i a l'ampliació del públic que aquest procés comporta, procés que va molt més enllà de la divulgació de coneixements entre els laics, ja que també reflecteix, per exemple, com es va configurant la tasca dels professionals que es dediquen a la traducció de textos de diversa índole.

El volum ressenyat té l'ambició de contribuir a fer créixer aquests estudis, que només poden progressar si s'aborden des d'una perspectiva interdisciplinària, i així ho declaren els editors en les primeres paraules de la presentació: «Els estudis reunits en el present volum proposen una reflexió complexa sobre la difusió social de la ciència i del saber als darrers segles de l'edat mitjana i al tombant de la moderna, des del punt de vista de l'àmbit cultural català» (p. 8). El sintagma més significatiu és «reflexió complexa», atesos els múltiples punts de vista des d'on s'ha d'abordar el fenomen de les traduccions, i, llegit i paït el volum, es pot afirmar que el material presentat és útil i necessari i que l'objectiu proposat s'ha assolit del tot.

Dividit en tres blocs, el volum recull dinou articles escrits en diverses llengües, que parteixen de la celebració d'unes jornades d'estudi, esdevingudes al mes d'octubre de 2009 a la seu de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, amb el suport d'ICREA. El primer bloc de set articles, que porta per títol «Les noves llengües de comunicació científica», arrenca amb un treball de Michela Pereira que és tota una declaració de principis. S'hi reivindica la figura de Ramon Llull com a autor laic d'una filosofia escrita directament en vernacle destinada als laics, però és important sobretot la defensa que l'estudiosa italiana fa del concepte de «filosofia vernacle» (conegut en el camp de la teologia des dels anys 50) perquè desmenteix molts tòpics existents encara sobre la vernacularització del saber. Pereira deixa ben clar que és falsa la dicotomia que situa en un cantó la llengua sàvia i l'especulació creativa i al cantó oposat les llengües vulgars que són aptes només per a la divulgació del coneixement. Pereira explica que la filosofia vernacle vehicula també un discurs filosòfic, utilitzant diverses formes expressives, i que té un caràcter eminentment pràctic, la qual cosa interessa als sectors laics. La filosofia vernacle no es limita a la dimensió pedagògica, didàctica o divulgativa, sinó que s'ha de comprendre com una reescriptura que vol fer entenedor el text originari en un altre context. Pereira redimensiona la figura de Llull i el seu pluralisme lingüístic en posar de costat les ànsies del mallorquí de conversió universal a través de l'Art amb la voluntat de reforma política de la societat expressada per Dante o amb l'afany de comunicar l'experiència de la divinitat que manifesten Eckhart i Margarida Porète.

Com que l'emergència d'una producció filosòfica i teològica en llengua vernacle és paral·lela a la traducció i escriptura de textos científics, Arnau de Vilanova mereix l'atenció de dos treballs que analitzen aspectes diversos de la seva obra: l'article de Jaume Mensa i el d'Antoine Calvet. Ilaria Zamuner

estudia les traduccions italianes d'un dels textos científics fundacionals de la nova cirurgia racional: la *Chirurgia* de Ruggero Frugardo da Parma. L'article de Xavier Renedo dona eines per contextualitzar socialment la vernacularització, ja que analitza els orígens de la ciència i el coneixement en l'obra de Francesc Eiximenis, que els fa arrencar de la ciutat d'Henoc, fundada per Caïm, la qual segons el menoret és la primera ciutat de la història. L'article d'Alexandre Coroleu, sobre Ramon Llull i la impremta, posa èmfasi en la tasca de Lefèvre d'Étaples com a editor. I David Barnett analitza una col·lecció de miracles en un manuscrit del segle XV localitzat a l'Arxiu de la Catedral de Barcelona, fixant-se en el públic a qui anava destinat, que no devia ser només clerical, sinó també format per laics devots.

El segon bloc del volum porta per títol «Traducció i recepció» i inclou també set articles que aborden aspectes complementaris del fenomen. Maria Sofia Corradini se centra en la literatura mèdica occitana, perquè mostra els canvis metodològics i conceptuals que s'esdevenen en el procés de vernacularització en general i perquè juga un paper important en l'evolució del coneixement mèdic per tot Europa (no s'ha d'oblidar la rellevància de la Facultat de Medicina de la Universitat de Montpeller). Sebastià Giralte fixa la seva atenció en els textos màgics occitanollatins continguts en el ms. Barberini Llatí 3598, copiat al segle XIV, potser per mans catalanes. L'anàlisi detallada del manuscrit li permet arribar a conclusions que afecten el procés de vernacularització des de la perspectiva dels professionals que hi prenen part: el còdex conté una col·lecció d'escrits elaborada per a ús personal del primer copista, que es manifesta com un expert en textos de màgia (sap hebreu, afegeix textos que li interessin i omet passatges d'altres textos que ja té en un altre indret). Bertha Mª Gutiérrez Rodilla reivindica l'ús medieval de diverses eines lexicogràfiques, monolingües i multilingües, que no neixen pas amb el Renaixement, tal com alguns estudis han assegurat. Els instruments que analitza són de terapèutica mèdica i escrits, sobretot, en castellà i català. Irma Taavitsainen s'ocupa dels textos mèdics anglesos, amb especial atenció a les dificultats per traduir conceptes abstractes a la llengua vernacla, problema amb què van topar tots els autors de traduccions científiques, fos quina fos la seva procedència geogràfica i lingüística. A partir de l'estudi de tres casos (un comentari filosòfic, un comentari mèdic i una recepta mèdica més moderna), conclou que el més tardà és el que mostra una traducció més precisa, de manera que és obvi que la vernacularització guanya en qualitat amb l'aprenentatge i el pas del temps. Stefano Rapisarda pren en consideració l'activitat traductora de Nicole Oresme. Oresme va escriure en llatí el *Tractatus contra astronomos judicarios* (1349), que ell mateix va traduir al francès amb el títol de *Livre de divinacions* (1356). Rapisarda es fixa en les diferències entre una versió i l'altra. Lluís Cabré i Montserrat Ferrer expliquen la rellevància de la importació de llibres i materials culturals francesos per al desenvolupament de les formes literàries catalanes durant el pas del segle XIV al XV. L'article més interessant del bloc, al meu parer, és el de Michael R. McVaugh. L'estudi nord-americà analitza el procés de traducció al català de la *Chirurgia* de Teodorico Borgognoni a partir de l'estudi minuciós de la feina feta per Bernat de Berriac, metge oriünd d'Occitània i que va treballar al servei dels reis de Mallorca. McVaugh argumenta i justifica que Bernat de Berriac va fer la seva traducció (1311) a partir de la traducció catalana prèvia de Guillem Corretger (1302-1304). Berriac va revisar els tres primers llibres traduïts per Corretger amb un text llatí al costat, cosa que li va permetre introduir-hi algunes correccions mentre els anava copiant, però va traduir de cap i de nou el llibre quart de Borgognoni i ho va fer directament del llatí. L'estudi de cas proposat per McVaugh deixa clar que el procés de traducció és complicat, perquè els traductors (i/o els copistes) intervenen de manera ben activa en els textos, ja sigui per decisió pròpia o per voluntat del comitent. L'article de McVaugh obre camins valuosos per valorar la complexitat del procés de traducció, que segur que podran ser aplicats en nous estudis.

El tercer bloc del volum, «Ciència i filosofia en hebreu» recull cinc articles que tenen en comú l'ingredient de la llengua hebrea. Harvey J. James analitza una traducció dels quatre evangelis a l'hebreu, conservada en el ms. Vat. hebr. 100, del segle XV, que parteix d'un original català. El cas no és gens sorprenent, ja que fer servir el català com a llengua pont no era una pràctica estranya en la comunicació científica medieval, com ho proven per exemple les traduccions hebrees del *Regimen sanitatis* d'Arnau de Vilanova, empreses a partir d'un original català i no pas llatí. L'article de Carmen Caballero apunta en aquesta direcció: estudia els diversos llenguatges de la medicina usats en les comunitats jueves cata-

lanes i destaca la importància que tenen els textos aljamiats (escrits amb caràcters hebreus) en la transmissió del saber científic a la baixa edat mitjana. Jaume Riera i Sans identifica i edita una traducció catalana conservada al ms. 42 de la Biblioteca de Catalunya: l'*Econòmica* de Brison. El text del filòsof neopitagòric del segle I arriba del grec al català després d'un llarg periple i sota formes més o menys abreujades: del grec és traduït a l'àrab, després a l'hebreu, després al llatí i, finalment, al català, en el còdex de començaments del xv que ens ha conservat una traducció abreujada, com la llatina. Marco Pedretti estudia el judaisme de Ramon Martí (c. 1215-c. 1285). El seu *Pugio fidei* utilitza per primera vegada l'hebreu i la literatura rabínica per defensar la fe cristiana, és cert, però també ho és que el diàleg de Ramon Martí amb els jueus és més un diàleg amb llibres que no pas amb persones de carn i ossos. Alexander Fidora i Mauro Zonta estudien la tradició hebrea i llatina de la *Quaestio sollemnis de unitate universalis* de Vicent Ferrer, traduïda a l'hebreu a la segona meitat del segle xv, traducció que és considerablement més llarga que l'original llatí que s'ha conservat. La història textual del tractat posa en evidència que la feina dels traductors va molt més enllà del trasllat del contingut d'un text d'una llengua a una altra.

El volum es clou amb un apartat amb els resums, en anglès, de tots els articles. I amb un índex exhaustiu de noms de persona, de lloc, de les obres citades i d'algunes matèries tractades, que facilita molt la consulta. És un encert, per exemple, que s'hagi decidit indexar les llengües que són esmentades en els diferents treballs. L'inventari de llengües i dialectes que s'hi poden localitzar ja permet observar que el llarg procés de vernacularització del saber arriba a un ventall molt ampli de geografies: hi ha referències a l'alemany, l'anglès, l'àrab, l'aragonès, l'arameu, el castellà, el català, el francès, el galaicoportuguès, el grec, l'hebreu, l'italià, el llatí, el neerlandès, l'occità, el persa, el sicilià i el siríac.

Antònia CARRÉ
UOC - Centre de Documentació Ramon Llull
Universitat de Barcelona

ANDRÉS DÍAZ, Ramón de (2013): *Gramática comparada de las lenguas ibéricas*. Gijón: Editorial Trea, 822 pp.

En la estela de la mejor tradición comparatista de la lingüística románica, esta obra constituye toda una rareza en el panorama de la lingüística actual, una sinopsis muy elaborada y meticulosa, en que la descripción sincrónica de las gramáticas de las lenguas peninsulares se explica desde la vertiente diacrónica, que presupone el fondo latino en el caso de las lenguas romances, y en la que constituye toda una originalidad que se incluya también la lengua vasca.

Para justificar la inclusión del vasco, el autor se acoge a lo que este presenta de común y comparable con las otras lenguas de la península (p. 25), siquiera por los dos mil años de convivencia primero latino-vasca y después vasco-románica. Así se deja ver en la fonética histórica, donde los antiguos latinismos del vasco revelan no pocas afinidades con las lenguas romances. En todo caso, tal como escribe De Andrés, «el vasco ofrece también un sinfín de rasgos muy alejados del entorno lingüístico romance, y eso hace también muy interesante su visión contrastiva» (p. 25).

La etiqueta de «lenguas ibéricas», que responde a su adscripción a la península ibérica, no obsta para que el autor incluya referencias al vasco y al catalán que se hablan bajo administración francesa al otro lado de los Pirineos, ni para que contemple en esta obra el occitano aranés aun sin ser estrictamente peninsular. Así lo justifica el propio autor en la introducción: «no he querido dejar fuera el occitano aranés, aunque para ello he tenido que apelar al criterio de integrar la realidad político-administrativa de Cataluña y de España como estado ibérico» (p. 21).

En dicha *Introducción* (pp. 15-28) se advierte de entrada sobre el planteamiento del libro, exclusivamente «glotológico», centrado únicamente en aspectos internos de las distintas lenguas. En el marco